

Heidi Höglund och Katrina Åkerholm

Utrymme för det obestämbara

Den komplexa bilderboken i litteraturundervisningen

Allowing Space for Undecidability: Complex Picturebooks in Literary Education

Abstract: Previous research on children's literature calls attention to picturebooks as a challenging art form, containing complex themes and sophisticated literary qualities. However, previous research shows that picturebooks in educational settings are still mainly explored with emergent readers. In this study, we elaborate on the relation between aesthetics and pedagogy by discussing how the complexity and undecidability of picturebooks can contribute to literary education by applying the concept of undecidability (Johansen, "Kunst"; Litteratur). Applying a thinking with theory approach (Jackson and Mazzei), we use the theoretical concept of undecidability, in relation to the picturebook Skuggorna (The Shadows, 2018) by Maija Hurme and Anssi Hurme as well as in relation to pedagogical considerations for literary education. The analysis of Skuggorna shows how it contains undecidabilities on several levels and how these undecidabilities cause the meaning of the narrative to shift. The study offers implications for literature teaching with this type of picturebook and, consequently, elaborates on what these undecidabilities can provide literary education. Moreover, the study shows how the challenging picturebook can provide spaces for upholding undecidabilities and negotiations in the literature classroom.

Keywords: picturebooks, undecidability, negotiation, literary education, challenging picturebooks, Maija Hurme, Anssi Hurme, aesthetics and pedagogy

Vilken litteratur ska vi läsa i skolan, och hur ska vi ta oss an den i undervisningen? Dessa centrala litteraturdidaktiska frågeställningar är starkt förknippade med synen på litteratur, synen på barn och ungdomar och synen på skolans och (litteratur)undervisningens uppdrag. När det gäller barnlitteratur diskuteras ofta relationen mellan estetik och pedagogik som en spänning mellan å ena sidan konstnärlig gestaltning och å andra sidan vad den kan lära barn och unga eller vilket ärende den har. Kimberley Reynolds framhåller hur barnlitteraturen är paradoxal i den mening att den är "simultaneously highly regulated and overlooked, orthodox and radical, didactic and subversive" (3). Barnlitteraturen kan alltså betraktas som potentiellt kontroversiell, radikal och med kraft att förändra. Exempelvis skriver Joanna Haynes och Karin Murriss att bilderboken har "potential to influence, to indoctrinate, or to subvert" (21), men att lärarna i deras studie ibland väljer att inte arbeta med vissa bilderböcker i klassrummet för att "skydda barnen" (5–6), de tillrättalägger undervisningen i tron att det komplexa inte är lämpat för barn.

I den här artikeln anlägger vi ett vidare perspektiv på relationen mellan estetik och pedagogik och tar avstamp såväl i det litteraturdidaktiska, pedagogiska intresset för komplexa texter i litteraturundervisningen som i det litteraturvetenskapliga intresset för den komplexa bilderboken som konstform. Utifrån detta perspektiv avser vi bidra till diskussionen om relationen mellan estetik och pedagogik. Syftet med artikeln är att diskutera vad bilderbokens komplexitet kan ge litteraturundervisningen. För att närma oss den här frågan tar vi utgångspunkt i begreppet obestämbarhet (Johansen, "Kunst" 241; *Litteratur* 121–144), dels genom att diskutera begreppet obestämbarhet ur ett litteraturdidaktiskt perspektiv, dels genom att sätta obestämbarhet i spel i en analys av en bilderbok. Vi använder oss av angreppssättet *thinking with theory* (Jackson och Mazzei) som innebär att tänka med filosofiska eller teoretiska begrepp i relation till materialet. Materialet i denna studie är bilderboken *Skuggorna* (2018) av Maija Hurme och Anssi Hurme där vi i analysen tänker med begreppet obestämbarhet för att diskutera vad obestämbarhet(er) kan ge litteraturundervisningen.

Komplexa texter i litteraturdidaktisk forskning

Inom den nordiska litteraturdidaktiska forskningen har det under de senaste åren väckts ett intresse för att experimentera med komplexa och utmanande, och i viss mån otraditionella, texter. Detta

lyfter Per Esben Myren-Svelstad fram som en ny tendens inom det litteraturdidaktiska forskningsfältet (3). I de här studierna läser sjätteklassare Franz Kafka och Marcel Proust medan åttondeklassare läser Roy Jacobsen (se t.ex. Johansen, "Jeg"; Sønneland och Skaftun). Forskningsintresset har bland annat riktats mot hur ungdomar tar sig an och hanterar de tolkningsmöjligheter som dessa komplexa texter erbjuder. I den litteraturdidaktiska diskussionen lyfts potentialen hos en litteraturundervisning som inbegriper komplexa texter som bjuder på tuggmotstånd och väcker frågor (se t.ex. Johansen, "Kunst"; Sønneland). Litteraturundervisningen ska även i sig få vara utmanande och lämna eleverna med frågor om textens budskap och betydelse (Johansen, "Kunst" 253–257). Den litteratur som läses ska kunna vara främmande och annorlunda. De här forskarna ger uttryck för att barn och unga ska få konfronteras med texters komplexitet, i stället för att skyddas från den.

Bilderboken som komplex litteratur

Både i Norden och internationellt finns ett växande intresse för bilderboken som en typ av komplex litteratur som utmanar och bjuder på motstånd i litteraturundervisningen (se t.ex. Daugaard och Johansen; García-González m.fl.; Henkel och Johansen; Jönsson; Åkerholm och Höglund). Bilderboken som komplex text har redan under flera decennier diskuterats och teoretiserats. Ulla Rhedin använder till exempel redan 1992 begreppet genuin bilderbok för att beskriva en bilderbok där barnperspektivet konsekvent upprätthålls och text och bild inte kan särskiljas. Kristin Hallberg myntar 1982 begreppet ikonotext för att diskutera det dynamiska samspelet mellan text och bild, vilket senare har vidareutvecklats av ett flertal forskare såväl internationellt som i Norden (se t.ex. Nikolajeva och Scott).

Bilderboken har beskrivits som kontroversiell (Evans 3–5), postmodern (Kümmerling-Meibauer 253–254) och utmanande (Ommundsen m.fl. 5–9). Det är däremot inte alldeles lätt att definiera vad en sådan komplex och utmanande bilderbok är. Åse Marie Ommundsen, Gunnar Haaland och Bettina Kümmerling-Meibauer sammanfattar två centrala aspekter i definitionerna av en utmanande bilderbok: bilderbokens egenskaper och läsarnas interaktion med bilderboken (8–9). Definitionen omfattar således dels innehåll och form, dels vad som är utmanande för den enskilda läsaren med tanke på hans bakgrund och tidigare läserfarenheter. Bilderboken kan innehålla utmanande teman och innehåll, men också ett

utmanande formspråk och ett komplext samspel mellan text och bild (Ommundsen m.fl. 8–9). Bilderboken beskrivs även med begrepp som cross-over (Beckett 209–210) och allålderslitteratur (Ommundsen, *Litterære* 66), båda med utgångspunkt i dess komplexitet och breda målgrupp.

Även Janet Evans diskuterar i inledningskapitlet till boken *Challenging and Controversial Picturebooks. Creative and Critical Responses to Visual Texts* (2015) dessa utmanande bilderböcker och deras tilltänkta läsare och beskriver dem som utmanande både i form och tematik (11–15). Hon talar om denna typ av komplexa bilderböcker som en konstform: “Many complex, challenging picturebooks are artistic multimodal, fusion texts, all of which exhibit high levels of creativity in their illustrative style and presentation” (20). Det samma gör Ommundsen: “Picturebooks are a major art form in contemporary society, and many artists who would previously have exhibited their artwork in museums and galleries now exhibit their art in picturebook format” (*Picturebooks* 220). Att bilderboken beskrivs som en konstform visar även på dess komplexitet, vilket också syns i Kümmerling-Meibauers beskrivning av bilderboken som en utmanande konstform (249). I den här artikeln omfattar vi förståelsen av bilderboken som utmanande, men för att understryka idén om bilderboken som komplex litteratur väljer vi att i linje med Evans tala om bilderboken som komplex.

Vi kan alltså konstatera att den utmanande eller komplexa bilderbokens estetik väcker stort intresse hos en rad forskare, också i pedagogiska sammanhang. Möjliga ingångar till den utmanande bilderboken i undervisningen förs fram i *Exploring Challenging Picturebooks in Education. International Perspectives on Language and Literature Learning* (2021) som redigerats av Ommundsen, Haaland och Kümmerling-Meibauer. Antologins skribenter lyfter fram bilderboken i undervisningssammanhang med olika åldersgrupper, till exempel inom kreativt skrivande (Sundmark och Jers Olsson), som ingång till visuell litteracitet (Österlund, “Confronting”) och interkulturellt lärande (Heggernes). Även Haynes och Murriss framhåller i *Picturebooks, Pedagogy and Philosophy* (2012) möjligheterna hos denna typ av bilderböcker i undervisningen. De diskuterar ingångssätt till arbete med utmanande, filosofiska bilderböcker och framhåller vikten av att inte slå fast en tolkning: “we claim that the indeterminate and ambiguous nature of contemporary picturebooks demands a pedagogy in which teachers do not control what counts as truth and meaning” (Haynes och Murriss 102).

Forskning kring hur utmanande, komplexa, bilderböcker kan användas i litteraturundervisningen är dock fortfarande bara i sin

linda. Mia Österlund poängterar hur bilderboken, trots sin komplexitet, i en pedagogisk kontext fortfarande ses som något för de allra yngsta ("Confronting" 269). Maria Jönsson påpekar även hur bilderboken, trots dess åldersöverskridande karaktär, inte används med äldre elever. Men det finns undantag – allt fler forskare intresserar sig för möjligheterna med bilderboken tillsammans med ungdomar (se t.ex. Sommervold). Jönsson skriver till exempel att bilderboken tack vare "sin konstnärliga komplexitet och kombination av text och bild" passar för att i litteraturundervisningen behandla bland annat litteraturanalytisk förmåga (57). Bidragen i antologin *Exploring Challenging Picturebooks in Education* visar också på ett allt större intresse för, men även behov av, att utforska bilderbokens plats och funktion i en pedagogisk kontext – för alla åldrar.

Obestämbaerhet som teoretisk utgångspunkt

I den här studien förhåller vi oss till bilderboken som komplex text genom att ta utgångspunkt i begreppet obestämbaerhet. Inspiration hämtar vi från den danska litteraturforskaren Martin Blok Johansens begrepp *uafgørlighed*. Johansen förankrar i sin tur begreppet i filosofen Jacques Derridas begrepp *undecidability* (se Johansen, "Kunst" 241; *Litteratur* 121–144). Derridas begrepp *undecidability* är ett uttryck för det som inte kan fastställas eller bestämmas entydigt: "undecidability opens every decision (and keeps it open) to the possibility of being otherwise" (Lucy 151). Obestämbaerheten handlar om att öppna för andra möjliga betydelser – och hålla det öppet – och erbjuder nya och olika sätt att tänka, förstå och agera (Lucy 147).

Johansen beskriver sin förståelse av obestämbaerhet som ouppklaraede dilemman:

Den uafgørlige litterære tekst fremstår som uopløselig på den måde, at den tilbyder en række indbyrdes forskellige oplysninger, som er uforenelige, og som derfor indeholder en massiv fortolkningsmæssig åbenhed. Det betyder, at eleverne, der læser teksten, tvinges til at færdes i og interagerer med disse uafgørligheder. Det er således netop uafgørlighederne, der muliggør gentagne analyser og fortolkninger, fordi man kan blive ved med at stille nye spørgsmål til deres mening og betydning og samtidig blive ved med at få nye svar. (Johansen, *Litteratur* 121)

Johansen framhåller att obestämbaerheter i texter inte innebär att det är ett slags rebus som ska lösas eller att det handlar om olika betydelser som kan identifieras eller dechiffreras (*Litteratur* 126). Det handlar

snarare om att obestämbara texter innehåller en mängd olika betydelser. Litteratur, likt andra konstformer, ställer frågor att diskutera som inte nödvändigtvis kräver ett slutgiltigt, entydigt svar. Johansen beskriver det som en förståelse av att betydelsen är "flydande eller måske bedre endnu glidende og kontingent: den skifter og kan altid være på en anden måde" ("Kunst" 241). Obestämbara texter kan således erbjuda ett motstånd i tolkningsarbetet, ett resonemang som Johansen förankrar i Gert Biestas tankar om att det pedagogiska arbetet först på allvar inleds med upplevelsen av motstånd och Biestas idé om konsten som konfrontationsprocess (Johansen, "Kunst" 240).

Mot den bakgrunden föreslår Johansen en *uafgørligheds*pedagogik i arbetet med estetiska verk där det ges rum för mångtydiga tolkningar som inte behöver ses som slutgiltiga ("Kunst" 253–257). Det innebär att konstverkens obestämbarhet konsekvent upprätthålls och att de undersöks från en rad olika infallsvinklar, "en lang rekke forskellige optikker" (Johansen, "Kunst" 255). Johansen understryker att det handlar om att ge elever redskap att reflektera kring komplexa fenomen och situationer som inte nödvändigtvis har enkla lösningar: "vi kan ikke, og vi skal ikke, bringe uafgørligheden till ophør" ("Kunst" 257). Det centrala är upprätthållandet av det obestämbara – att inte kräva slutgiltiga svar, utan att låta frågorna dröja kvar.

Johansen har i huvudsak utforskat *uafgørlighed* i relation till konstverk och modernistiska litterära texter. Tillsammans med Ayoe Quist Henkel utvecklar Johansen *uafgørlighed* i relation till bilderböcker (30–31), vilket de gestaltar i en analysmodell. De diskuterar hur en del bilderböcker till exempel tenderar att fungera centripetalt, det vill säga "fångar in" och styr mot en samlande och entydig tolkning. Andra bilderböcker fungerar däremot mer centrifugalt, så att bilderboken snarare rör sig utåt och kastar fram flera olika tolkningsmöjligheter till läsaren. Den här typen av olikheter förklarar de som att bilderböcker rör sig på ett kontinuum mellan *afgørlighed* och *uafgørlighed*. Obestämbara bilderböcker karaktäriseras bland annat av disharmoni mellan text och bild samt lek med form och berättande genom till exempel icke-linjär berättarstruktur, fler berättarnivåer och tomma platser i text och bild. Obestämbara bilderböcker erbjuder också friktion och motstånd genom till exempel metafiktiva inslag och lämnar läsaren med frågor om bilderbokens mening och budskap. Men Henkel och Johansen är noga med att poängtera att begreppen ska förstås som beskrivningar och analytiska ingångar, inte som värderingar av kvalitet.

Med utgångspunkt i Henkels och Johansens modell ska vi nu se närmare på bilderboken *Skuggorna* av Maija Hurme och Anssi

Hurme. I analysen av *Skuggorna* visar vi på obestämligheterna i bilderboken, för att åskådliggöra hur en bilderbok av detta komplexa slag kan öppna för olika tolkningsmöjligheter.

Bilderboken *Skuggorna*: Det konstnärliga och komplexa

Maija Hurme och Anssi Hurmes bilderbok *Skuggorna* (2018) väckte stort intresse när den gavs ut, dels för vad som beskrevs som en varsam skildring av sorg och saknad, dels för dess dynamiska bildberättande. I *Skuggorna* möter läsaren ett sorgearbete som tar över uppslagen, och karaktärernas liv, i form av två skuggor. I recensionerna av bilderboken påtalas bilderbokens breda målgrupp och hur den vänder sig till såväl barn som vuxna. Vid ett flertal tillfällen uppmärksammas bilderbokens konstnärliga kvalitet – den diskuteras i allra högsta grad som konst. Österlund lyfter till exempel fram den mättade färgskalan i *Skuggorna* som särskilt slående och en central del av berättandet ("Färgstark" 39), från inledningsvis grågröna och mörkblå sorgefilter till en smutsrosa färgton som mot slutet markerar att sorgen ger vika.

Men i mottagandet av bilderboken skymtar även relationen mellan estetik och pedagogik fram. Rosanna Fellman menar att *Skuggorna* kan fungera som ett hjälpmedel för att förklara känslor som saknad för barn, medan Tuula Korolainen understryker att den är en skattkista för det barn och dess närstående som har upplevt förlust av något slag. Det vittnar om att diskussionen om relationen mellan barnlitteraturens estetiska kvaliteter och dess ärende är pågående och angelägen.

Bilderboken *Skuggorna* är utgiven samtidigt på både svenska och finska och öppnar på båda språken upp för olika, och i viss mån även sinsemellan olikartade, tolkningsmöjligheter. Den svenska titeln, *Skuggorna*, kan tolkas konkret som skuggor till barnet och pappan. Substantivet skugga för också tankarna till något mörkt och kallt, eller till något som är lite otydligt och suddigt i kanterna. Man kan också vara en skugga av sitt forna jag. Den svenska titeln anspeglar däremot inte lika tydligt på verbet skugga som den finska titeln *Varjostajat* gör. Det betyder i stället att det är någon som skuggar, kastar skugga eller kanske förföljer. Trots att de båda titlarna är lika varandra visar de på olika tolkningsmöjligheter i förhållande dels till barnet och pappan i bilderboken, dels till de båda skuggorna som (för)följer dem. Vi återkommer till det här i vår analys.

Skuggorna faller under den sammanfattande definitionen av hur Ommundsen med kollegor beskriver en utmanande bilderbok (8-9),

dels genom dess tematik, dels genom dess formspråk. Tematiken, som beroende på tolkning kan ses som sorg och saknad och kanske skilsmässa eller död, är utmanande. Formspråket och samspelet mellan bild och text är komplext, till exempel på det sätt ikonotexten är expanderande: det är till stor del i bilderna som de obestämbara dragen i denna bilderbok förekommer. Vi kommer till följande att fokusera på dessa obestämbara drag i relation till Henkels och Johansens analysmodell, och visa hur de kan öppna upp för olika tolkningsmöjligheter.

Glidningar mellan det bestämbara och det obestämbara i *Skuggorna*

“Jag visste att den var i mitt rum redan innan jag öppnade ögonen” (Hurme och Hurme).¹ Så inleds *Skuggorna*. I sängen ligger ett barn och hoppas innerligt att skuggan, som dykt upp i hens sovrum, ska vara borta nästa morgon (se bild 1). Det är den inte, i stället har den klättrat upp i sängen. Successivt tar den oinbjudna, clownlika skuggan över mer och mer av barnets liv. Skuggan sitter på morgongröten så att barnet inte kan äta frukost, den låter inte barnet leka med de andra på dagis, och den låser in sig på toaletten så att barnet kissar

Bild 1. Uppslag ur *Skuggorna* av Maija Hurme och Anssi Hurme. (Reproducerad med tillstånd av förlaget Schildts & Söderströms)

på sig. Samtidigt växer den sig allt större och en morgon, när barnet sovit i pappans säng, har också pappan en skugga som (för)följer honom. Skuggorna öppnar sina stora paraplyn och kastar mjuka mörker över både barnet och pappan, som plötsligt är försenad, går vilse och tappar bort sin väska. Läsaren förstår att något har hänt med mamman i familjen, men vad det är sägs inte. På försättsbladet syns tre figurer som flyger en blå drake, men på eftersättsbladet finns bara två figurer kvar: pappan och barnet.

Bilderboken rör sig mot båda sidorna i Henkels och Johansens kontinuum av *afgørlighed* och *uafgørlighed*. Å ena sidan placerar den sig mer mot det avgörliga eller bestämbara i och med att berättelsen är lineär och centripetal: den drar in läsaren mot en förståelse av en förlust och ett sorgearbete. Å andra sidan rör den sig mer mot det obestämbara i hur sorgen bemöts och bearbetas. Det är centrifugalt och öppet för tolkning, läsaren kastas så att säga mot olika tolkningsmöjligheter.

Trots dess lineära narrativ har *Skuggorna* en öppen ingång (vad som har hänt) och en öppen utgång (vad som händer därnäst). Denna öppenhet gör i viss mån bilderboken friktionsfylld, ännu ett drag som återfinns på den obestämbara sidan av Henkels och Johansens kontinuum. Obestämba rör sig i bilderboken på olika nivåer och den väcker frågor som läsaren inte helt får svar på, framför allt när det gäller vad som har hänt mamman och vad som egentligen är skuggornas avsikt.

Öppenheten i *Skuggorna* finns i spänningen mellan text och bild. Man kan säga att det finns en harmoni mellan text och bild, men bilderboken är ändå främst expanderande. Bilderna, som är suggestiva och symboliska i sitt uttryck, berättar om den saknade, vem det är som sorgen rör, men inte varför personen är frånvarande och vad som hänt.

Mamman nämns bara en gång i texten, när barnet frågar skuggan om den sett mamman. Däremot syns mamman på bild flera gånger och är i bilderna starkt sammankopplad med draken på försättsbladet. Det föranleder, om inte friktion, i alla fall en öppenhet och viss obestämba r. På det första uppslaget (se bild 1) kan vi till exempel se ett fotoalbum med bilder på mamman och barnet, på draken och på barnet med draken i famnen. Dessa detaljer framträder då de, till skillnad från den i övrigt grågröna sidan, är färglagda i blått. Den blå draken skymtar även under barnets säng och skuggans paraply har samma klara blå färg och samma mönster som draken som flygs på försättsbladet. Här förekommer alltså en tydlig koppling även mellan skuggan och mamman, men hur denna koppling ska tolkas är öppet.

Genom hela bilderboken lever barnet och pappan och skuggorna i en nära symbios. Skuggorna tar alltmer plats, både storleksmässigt på uppslagen och i familjens vardagsliv. Lynne Vallone talar om storleksepistemologi, det vill säga hur vi upplever och lär oss om världen genom storlek och dimensioner, och påpekar att variationer i storlek i bilderböcker kan synliggöra barnperspektivet (173–174). I *Skuggorna* förekommer en spänning mellan text och bild i skildringen av skuggornas storlek: Att de växer kommenteras i texten, men det är främst i bilderna som konsekvenserna av denna storlek skildras. Här blir det påtagligt hur skuggorna tar över familjens liv i takt med att de växer sig större och i takt med att sorgen blir alltmer förlamande. De blir i ett skede ganska buffliga – de stökar i köket och snarkar så högt att pappan och barnet inte kan sova – och när den ena skuggan kryper upp i sängen för att lyssna till en godnattsaga får barnet knappt plats i sängen. Känslan i bilden blir närmast klaustrofobisk (se bild 2).

Ett obestämbart drag i *Skuggorna* är också själva skuggorna som personifieringar av sorgen och saknaden. Inledningsvis är det enbart barnet som ser och påverkas av en skugga, till dess att pappan får en egen. Till en början kan skuggan tolkas som en produkt av barnets fantasi, medan innebörden av skuggorna skiftar, glider, när de blir två.

Bild 2. Uppslag ur *Skuggorna* av Maija Hurme och Anssi Hurme. (Reproducerad med tillstånd av förlaget Schildts & Söderströms)

Skuggorna som personifieringar av sorgen och saknaden blir tydligare och tolkningen av skuggorna som något som enbart existerar i barnets fantasi sätts på prov. Den här typen av glidningar och skiftningar i betydelsen är något som enligt Johansen utmärker obestämbara texter och skapar friktion i hur de kan förstås ("Kunst" 241).

De dova grågröna och blå nyanserna följer karaktärerna genom hela bilderboken. Det är först mot slutet som en dov gryningsrosa färg tar plats på uppslagen (se bild 3). Vid det laget har skuggorna växt sig så stora att de inte längre ryms inne i lägenheten utan faller upp sina paraplyer över hela byggnaden: "Den natten var hela huset inbäddat i ett mjukt, susande mörker. Jag visste att de skyddade oss" (Hurme och Hurme). Skuggorna har gått från att skugga och förfölja till att i slutet beskydda (se bild 3). En klar och blåsig morgon knackar skuggorna på fönstret för att väcka pappan och barnet. När barnet och pappan samma morgon ger sig ut för att flyga drake tar vinden tag i skuggornas paraplyer och de flyger i väg (se bild 4). Huruvida skuggorna självmant flyger sin väg eller om barnet och pappan släpper dem fria är obestämbart och skapar, med Henkels och Johansens begreppsapparat, än en gång en viss friktion i hur skuggorna och deras betydelse kan förstås.

På morgonen vaknade jag
till en knackning. Ute var det
en klar och blåsig dag.
Nu visste jag vad vi skulle göra.

– Pappa, vakna!

Jag gick till mitt rum
och letade fram ...

Bild 3. Uppslag ur *Skuggorna* av Maija Hurme och Anssi Hurme. (Reproducerad med tillstånd av förlaget Schildts & Söderströms)

Bild 4. Uppslag ur *Skuggorna* av Maija Hurme och Anssi Hurme. (Reproducerad med tillstånd av förlaget Schildts & Söderströms)

Som vi nämnde inledningsvis är bilderboken utgiven parallellt på svenska och finska, och de olika titlarna öppnar upp för olika tolkningsmöjligheter. Den svenska titeln *Skuggorna* kan tolkas konkret som de båda skuggorna som oinbjudna kommer in, först i barnets liv och sedan också i pappans, medan den finska titeln *Varjostajat* ger skuggorna agens – den anspelar på någon som skuggar eller förföljer. Men förföljer skuggorna dem, kastar de skugga, eller både och? Vem syftar skuggorna på? Är det de båda skuggorna som är mörka och kalla, eller är det barnet och pappan som tappat en del av sig själva? Vems skugga är det frågan om: den egna eller någon annans som faller över en? Och kyler skuggan ner och skymmer, eller skänker den välkommen svalka och skydd? Bilderboken ger inga tydliga svar på de här frågorna och låter det vara öppet, obestämbart, hur skuggorna – liksom övriga obestämbara drag i bilderboken – kan förstås.

Vad kan bilderbokens obestämba- rheter ge litteraturundervisningen?

Analysen av *Skuggorna* visar att de obestämbara dragen gör betydelse-
sarna i bilderboken flytande och glidande. De obestämbara dragen

kan således inbjuda till diskussion kring olika tolkningsmöjligheter. Att dröja kvar vid bilderböckers obestämbarheter öppnar upp för möjligheten att fokusera på bilderbokens estetiska drag i litteraturundervisningen, att fokusera på bilderboken som konstform och skönlitterärt verk.

I en tid där utbildning till stor del präglas av mätbarhet och bestämbarhet är det lätt hänt att skönlitteraturen, och därmed även bilderboken, används som ett verktyg för att nå olika färdighetsinriktade kunskapsmål (se t.ex. Borsgård 71–75). Samtidigt har under de senaste åren allt fler litteraturdidaktiska forskare på olika sätt diskuterat betydelsen av obestämbarhet i relation till litteratur och litteraturundervisning. I likhet med de tankar som Martin Blok Johansen utvecklar i förhållande till *uafgørlighed* och *uafgørlighedspædagogik* diskuterar Ingrid Lindell, även hon inspirerad av Gert Biesta, värdet av att inom litteraturundervisning uppehålla sig i icke-vetande och att inte söka entydiga svar (55). Gustav Borsgård betonar värdet i att skapa utrymme för eftertanke och att stödja eleverna i att uppehålla sig i vad han kallar "en oangenäm form av ovisshet", hellre än att skyndsamt föra dem mot en definitiv slutsats om vad som är textens ärende (222). Ola Harstad å sin sida framhåller det orimliga i att på förhand bestämma utfallet av elevers möten med litteraturen (185).

Alla dessa olika perspektiv på betydelsen av att dröja kvar vid det obestämbara kan relateras till Jacques Derridas beskrivning av förhandling. Enligt Derrida karaktäriseras förhandling av svårigheten i att stanna i en given position (12). Han använder metaforen skyttel, *la navette*, för att beskriva förhandling och förklarar förhandling som en rörelse mellan olika positioner, olika val: "One must always go from one to the other, and for me negotiation is the impossibility of establishing oneself anywhere" (Derrida 12). En sådan förståelse av förhandling betonar rörelsen mellan olika positioner, olika perspektiv, och erbjuder således utrymme för mångtydighet och tolkningsmångfald. Förhandlingen och rörelsen mellan olika positioner och perspektiv möjliggörs genom bilderböckers obestämbara drag. Det här innebär att en utmanande bilderbok, som innehåller komplexa, obestämbara drag, kan ge utrymme för mångtydighet och tolkningsmångfald i litteraturundervisningen – om man vågar stanna kvar i det obestämbara och låta frågorna fortsätta.

I den här studien har vi utforskat begreppet obestämbarhet på två olika nivåer, dels i förhållande till bilderboken, dels i förhållande till litteraturundervisning.² Den komplexa bilderboken med sina obestämbara drag kan i allra högsta grad erbjuda möjligheter att gå

in för en litteraturundervisning som betonar icke-vetande, ovisshet och obestämbaerheter. De obestämbaerheter som bilderboken erbjuder kan ses som olika förgreningar som kan följas upp, men det är på förhand svårt att veta vilka förgreningar som följs upp och vart de sist och slutligen leder. Men att följa upp förgreningarna förutsätter en utgångspunkt som tillåter utrymme för det oväntade och det oförsägbara, som möjliggör förhandling om obestämbaerheter. Genom att ge eleverna utrymme till att röra sig mellan olika positioner och perspektiv ges de möjligheter att reflektera kring och hantera det komplexa och obestämbaerbara. Den komplexa bilderboken kan således ge en litteraturundervisning som inte är på förhand för tillrättalagd – en litteraturundervisning som ger utrymme för det obestämbaerbara.

Biografisk information: Heidi Höglund, pedagogie doktor, är universitetslektor vid fakulteten för pedagogik och välfärdsstudier vid Åbo Akademi. Hennes forskningsintresse riktar sig mot litteraturdidaktik där hon för tillfället är särskilt intressad av ungas (konstbaserade) tolkningsarbete, poesi-didaktik och komplexa bilderböcker i litteraturundervisning.

Katrina Åkerholm, filosofie magister, är doktorand vid fakulteten för pedagogik och välfärdsstudier vid Åbo Akademi. I sin avhandling intresserar hon sig för den komplexa bilderboken i litteraturundervisningen med ungdomar. Åkerholm är också lektor i svenska och litteratur i årskurserna 7–9 vid Åbo Akademis övningsskola, Vasa övningsskola.

Noter

1 *Skuggorna* är opaginerad.

2 I en tidigare studie har vi även utforskat obestämbaerhet i förhållande till hur ungdomar förhandlar de för dem obestämbaerbara dragen i Uje Brandelius och Clara Dackenberg's bilderbok *Hemma hos Harald Henriksson* (2018) (se Åkerholm och Höglund).

Litteratur

Beckett, Sandra. "Crossover Picturebooks". *The Routledge Companion to Picturebooks*, redigerad av Bettina Kümmerling-Meibauer, Routledge, 2018, s. 209–219.

Borsgård, Gustav. *Litteraturens mått. Politiska implikationer av litteraturundervisning som demokrati- och värdegrundsarbete*. Umeå universitet, 2021.

Daugaard, Line Møller och Martin Blok Johansen. "Multilingual Children's Interaction with Metafiction in a Postmodern Picture Book". *Language and Education*, vol. 28, nr 2, 2014, s. 120–140, doi.org/10.1080/09500782.2013.786085.

Derrida, Jacques. *Negotiations. Interventions and Interviews 1971–2001*. Stanford University Press, 2002.

Evans, Janet. "Picturebooks as Strange, Challenging and Controversial Texts". *Challenging and Controversial Picturebooks. Creative and Critical Responses to Visual Texts*, redigerad av Janet Evans, Taylor & Francis Group, 2015, s. 3–32.

Fellman, Rosanna. "Färgrik beskrivning av saknad". Recension av *Skuggorna* av Maija och Anssi Hurme. *Ny Tid*, 24 juli 2018.

García-González, Macarena, Soledad Véliz och Claudia Matus. "Think Difference Differently? Knowing/becoming/doing with Picturebooks". *Pedagogy, Culture & Society*, vol. 28, nr 4, 2020, s. 543–562, doi.org/10.1080/14681366.2019.1667858.

Hallberg, Kristin. "Litteraturvetenskapen och bilderboksforskningen". *Tidskrift för litteraturvetenskap*, vol. 3–4, 1982, s. 163–168.

Harstad, Ola. "Å bli til med litteraturen. En metafysisk og nevrovitenskapelig forståelse av skjønnlitteraturens virkning". *Nordisk tidsskrift for pedagogikk og kritikk*, vol. 6, 2020, s. 174–187, doi.org/10.23865/ntpk.v6.2046.

Haynes, Joanna och Karin Murriss. *Picturebooks, Pedagogy and Philosophy*. Routledge, 2012.

Heggernes, Sissil Lea. "Intercultural Learning Through Peter Sís' *The Wall*. Teenagers Reading a Challenging Picturebook". *Exploring Challenging Picturebooks in Education. International Perspectives on Language and Literature Learning*, redigerad av Åse Marie Ommundsen m.fl., Routledge, 2021, s. 163–182.

Henkel, Ayoe Quist och Martin Blok Johansen. "Mangfoldige muligheder. Aktuelle temaer og tendenser i nyere billedbøger". *Billedbøger. En grundbog*, redigerad av Ayoe Quist Henkel m.fl., Dansk lærerforeningen, 2012, 8–32.

Hurme, Maija och Anssi Hurme. *Skuggorna*. Schildts & Söderströms, 2018.

---. *Varjostajat*. Kustantamo S&S, 2018.

Jackson, Alecia Youngblood och Lisa A. Mazzei. *Thinking with Theory in Qualitative Research. Viewing Data Across Multiple Perspectives*. Routledge, 2012.

Johansen, Martin Blok. "Jeg har forstået den sådan, at den ikke skal forstås' – Når 6.A. læser Franz Kafka". *Acta Didactica Norge*, vol. 9, nr 1, 2015, s. 1–20, doi.org/10.5617/adno.1391.

---. "Kunst som modstand – ansatser til en uafgørlighedspædagogik". *Æstetik Og Pædagogik*, redigerad av Dorthe Jørgensen och Martin Blok Johansen, Akademisk Forlag, 2018, s. 237–258.

---. *Litteratur og dannelse. At lade sig berige af noget andet end sig selv*. Akademisk Forlag, 2019.

Jönsson, Maria. "Bilderboksläsning på högstadiet och gymnasiet. Hur bilderboken kan utveckla litteraturundervisningen". *För berättelsens skull. Modeller för litteraturundervisningen*, redigerad av Ingrid Lindell och Anders Öhman, Natur & Kultur, 2019, s. 41–63.

Korolainen, Tuula. "Kun suru varjostaa". Recension av *Varjostajat* av Maija och Anssi Hurme. *Onnimanni*, vol. 3, 2018.

Kümmerling-Meibauer, Bettina. "From Baby Books to Picturebooks for Adults. European Picturebooks in the New Millennium". *Word & Image*, vol. 31, nr 3, 2015, s. 249–264, doi.org/10.1080/02666286.2015.1032519.

Lindell, Ingrid. "Embracing the Risk of Teaching Literature". *Educational Theory*, vol. 70, nr 1, 2020, s. 43–55, doi.org/10.1111/edth.12405.

Lucy, Niall. *A Derrida Dictionary*. Blackwell Publishing, 2004.

Myren-Svelstad, Per Esben. "Det affektive møtet mellom tekst og lesar. Tre postkritiske inngangar til å velja skjønnlitteratur i morsmålsfaget". *Acta Didactica Norden*, vol. 14, nr 3, 2020, s. 1–18, doi.org/10.5617/adno.7811.

Nikolajeva, Maria och Carole Scott. *How Picturebooks Work*. Garland Publishing, 2001.

Ommundsen, Åse Marie. *Litterære grenseoverskridelser. Når grensene mellom barne- og voksenlitteraturen viskes ut*. Universitetet i Oslo, 2010.

---. "Picturebooks for Adults". *The Routledge Companion to Picturebooks*, redigerad av Bettina Kümmerling-Meibauer, Routledge, 2018, s. 220–230.

Ommundsen, Åse Marie, Gunnar Haaland och Bettina Kümmerling-Meibauer, redaktörer. *Exploring Challenging Picturebooks in Education. International Perspectives on Language and Literature Learning*. Routledge, 2021.

Rhedin, Ulla. *Bilderboken. På väg mot en teori*. Alfabeta, 1992.

Reynolds, Kimberley. *Radical Children's Literature. Future Visions and Aesthetic Transformations in Juvenile Fiction*. Palgrave Macmillan, 2007.

Sommervold, Tove. *Litterære lesemåter i ungdomsskolens litteraturundervisning. En studie av møter mellom ungdomslesere og bildebøker*. Høgskolen i Innlandet, 2020.

Sundmark, Björn och Cecilia Jers Olsson. "The Challenge of Creativity. Using Picturebook Sequencing for Creative Writing". *Exploring Challenging Picturebooks in Education. International Perspectives on Language and Literature Learning*, redigerad av Åse Marie Ommundsen m.fl., Routledge, 2021, s. 229–246.

Sønneland, Margrethe. "Friction in Fiction. A Study of the Importance of Open Problems for Literary Conversations". *L1-Educational Studies in Language and Literature*, vol. 19, 2019, s. 1–28, doi.org/10.17239/L1ESLL-2019.19.01.07.

Sønneland, Margrethe och Atle Skaftun. "Teksten som problem i 8A. Affinitet og tiltrekningskraft i samtaler om 'Brønnen'". *Acta Didactica Norge*, vol. 11, nr 2, 2017, doi.org/10.5617/adno.4725.

Vallone, Lynne. "Size". *Keywords for Children's Literature*, redigerad av Philip Nel m.fl., New York University Press, 2021, s. 171–174.

Åkerholm, Katrina och Heidi Höglund. "Möte med det obestämbara. Ungdomars tolkningsförhandlingar med bilderboken 'Hemma hos Harald Henriksson'". *Acta Didactica Norden*. Under utgivning.

Österlund, Mia. "Färgstark förnyelse. Barnboksåret 2018". *Finsk Tidsskrift*, vol. 3–4, 2019, s. 35–49.

---. "Confronting the Trauma of the Child Evacuee. Picturebooks as Entrances to Visual Literacy". *Exploring Challenging Picturebooks in Education. International Perspectives on Language and Literature Learning*, redigerad av Åse Marie Ommundsen m.fl., Routledge, 2021, s. 268–283.